

ทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวความคิดหรือทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ จะใช้แนวความคิดตัวแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ และทฤษฎีการแลกเปลี่ยน สำหรับแนวความคิดเรื่องอำนาจหรืออิทธิพลทางการเมืองนั้นจะเป็นตัวเชื่อมหรือแนวความคิดที่เชื่อมระหว่างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับการแลกเปลี่ยนที่จะทำให้นักวิชาการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนในระบบอุปถัมภ์นั้นมีลักษณะพลวัตที่เป็นกระบวนการของความสัมพันธ์

ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงแนวความคิดที่ว่าด้วยอำนาจและอิทธิพลในทางการเมืองที่จะใช้เป็นตัวเชื่อมโยง ความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนในระบบอุปถัมภ์ก่อนเป็นอันดับแรก กล่าวคือ

ในการวิจัยครั้งนี้มีฐานคิดว่าการเมืองนั้นเป็นการศึกษาถึงอิทธิพล (influence) และผู้มีอิทธิพล (influential) (Lasswell 1958) นั้นเอง ดังนั้นในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงจะไม่แยกความแตกต่างระหว่าง "อิทธิพล" (influence) กับ "อำนาจ" (Power) ว่าแตกต่างกันอย่างไรบ้างหากแต่จะใช้ควบคู่กันไป หรืออาจใช้แทนกันได้ เหตุผลของการไม่แยกอำนาจออกจากอิทธิพลนั้นก็เนื่องจาก

- ตามแนวความคิดทฤษฎีการแลกเปลี่ยนไม่ว่าจะเป็นของ George C Homans หรือ Peter M. Blau นั้นก็ได้แยกให้เห็นอย่างชัดเจนว่าแตกต่างกันอย่างไรบ้าง เพียงแต่ชี้ให้เห็นว่าอำนาจนั้นแปรผันตามความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคล

นอกจากนี้จากการศึกษาถึงตัวแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ทั้ง James C. Scott และ John Duncan Powell (1970 : 412) ก็กล่าวถึงอำนาจและอิทธิพลในลักษณะที่รวม ๆ กันไปมิได้แบ่งแยกความแตกต่างกันไว้ เพียงแต่ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างการเป็นผู้อุปถัมภ์ คนกลาง กับผู้มีอำนาจหรืออิทธิพลเท่านั้น

- Robert A. Dahl (1983 : 44-50) ก็มีคำมุ่งเน้นหรือชี้เฉพาะเจาะจงลงไปว่าอำนาจแตกต่างจากอิทธิพลอย่างไร เพียงแต่ Dahl มองอิทธิพลในความหมายที่กว้างที่หมายรวมถึง การควบคุมฝึกหัด (trained control) การชักชวนด้วยเหตุผล (rational persuasion) การชักชวนโดยพยายามครอบงำ (manipulative persuasion) หรือการชี้แนะชักนำในกรณีที่มีอีกฝ่ายไม่ได้รับรู้ข่าวสารที่ดีพอ (inducement) นอกจากนี้ยังหมายรวมถึง อำนาจ (power) การบังคับ (coercion) การใช้กำลัง (physical force) และการควบคุมไม่ว่าจะเป็นการควบคุมเพียงฝ่ายเดียวหรือทั้งสองฝ่ายก็ตาม (nilateral and reciprocal control)

จะเห็นได้ว่า Dahl มองอิทธิพลในมุมกว้างและมองว่าอำนาจนั้นเป็นส่วนหนึ่งของอิทธิพลเท่านั้น ซึ่ง Dahl เองก็สรุปนิยามอำนาจไว้ว่าถ้า A มีอำนาจเหนือ B แล้วนั่นหมายความว่า B จะกระทำบางสิ่งบางอย่างตามความต้องการของ A ซึ่งโดยปกติแล้ว B จะไม่กระทำ (Dahl 1957 : 201-215) ซึ่งจะเห็นว่าความหมายอิทธิพลของ Dahl ก็ครอบคลุมอำนาจไว้แล้วนั่นเอง

1. แนวความคิดเกี่ยวกับอิทธิพลและอำนาจในความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยน

ตามแนวความคิดของ Homans (1974 : 74 - 75) การจะดูว่าใครมีอำนาจมากน้อยแค่ไหนนั้นพิจารณาจาก หลังจากรับประโยชน์น้อยที่สุด (principle of least interest) ดังนี้ (Homans 1974 : 82 - 83)

ถ้าให้ A เป็นผู้มีอำนาจมากกว่า B แล้วละก็ลักษณะของความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนระหว่าง A และ B จะมีลักษณะดังนี้คือ ถ้าผลตอบแทนสุทธิที่ A ได้รับ จากการเลือกปฏิบัติตามแนวทางต่าง ๆ กับ B แล้ว ทำให้ B ได้รับผลตอบแทนที่ต่ำกว่า (ในสายตาของ B) เมื่อเปรียบเทียบกับที่ B ได้ให้ประโยชน์กับ A และทำให้ B ได้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามความปรารถนาของ A นั้นแสดงว่า A มีอำนาจมากกว่า B

ส่วน Blau (1964 : 117, 1974 : 210-212) ได้ให้หลักเกณฑ์ในการวัดอำนาจ ได้จากการแลกเปลี่ยนโดยตรง (direct exchange) เท่านั้น

- 1) B จะไม่มีทรัพยากรที่จำเป็นอย่างเช่นที่ A มี, และ B สามารถที่จะมี ทรัพยากรดังกล่าว ได้จากการแลกเปลี่ยนโดยตรง (direct exchange) เท่านั้น
- 2) B ไม่มีแหล่งที่จะสนับสนุนทางทรัพยากรที่ต้องการจากผู้อื่น ทำให้ B ไม่สามารถ ที่จะยับยั้ง ชักขวาง หรือปฏิเสธผลประโยชน์ที่ A ให้กับ B ได้ในกรณีนี้ทำให้ B จะต้องพึ่งพา A
- 3) B ไม่สามารถหรือปรารถนาที่จะใช้กำลัง บังคับเอาสิ่งที่ B ต้องการจาก A ได้
- 4) B ยังไม่เปลี่ยนใจ หรือยังถือว่า สิ่งที่เป็นทรัพยากรที่เขาต้องการนั้นยังเป็นสิ่ง ที่มีค่าเสมอ

เป็นที่น่าสังเกตว่าทั้ง Homans และ Blau มองว่าอำนาจนั้นแปรผันตามสิ่งที่เรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนที่มีทรัพยากรที่จำเป็น เป็นตัวกระตุ้น หรือสิ่งเร้าในการแลกเปลี่ยนซึ่งจะเป็นตัวแปรอิสระ ดังนั้นการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับอำนาจและอิทธิพลทางการเมือง ถ้าหากใช้ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนมาอธิบายร่วมด้วยแล้วนั้น เราจำเป็นต้องพิจารณาการเมือง ในลักษณะของกระบวนการที่มีทรัพยากรที่จำเป็นหรือทรัพยากรทางการเมือง เป็นตัวแปรอิสระ หรือเป็นตัวกระตุ้นขณะที่ตัวความสัมพันธ์หรือลักษณะของความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนจะเป็น ตัวผลักดัน ที่จะก่อให้เกิดอำนาจและอิทธิพลในรูปแบบที่แตกต่างกันไป (ตัวแปรตาม)

นิยามอำนาจของ Homans นั้นใกล้เคียงกับนิยามอำนาจของ Dahl เป็นอย่างยิ่ง ส่วนนิยามอำนาจของ Blau นั้นเน้นที่การควบคุมและเป็นเจ้าของทรัพยากรที่จำเป็น (ทรัพยากรทางการเมือง) มากกว่านั้นคือ การให้ความสำคัญกับปัจจัยที่ส่งเสริมให้บุคคล มีอิทธิพล ซึ่งในประเด็นนี้ Dahl (1963 อ้างถึงใน จุฬพล พงษ์สุวรรณ 2530 : 43) เห็นว่า มีสาเหตุมาจากกรณีดังต่อไปนี้

- 1) บุคคลนั้นมีทรัพยากรทางการเมือง (political resources) อยู่ในความ ครอบครองมากกว่าบุคคลอื่น

- 2) แม้จะมีทรัพยากรทางการเมืองอยู่ในความครอบครองเท่ากันบุคคลบางคนใช้ทรัพยากรทางการเมืองได้มากกว่าคนอื่น ทำให้บุคคลนั้นมีอิทธิพลทางการเมืองเหนือบุคคลอื่น
- 3) แม้จะมีทรัพยากรทางการเมืองอยู่ในความครอบครองเท่ากันบุคคลบางคนสามารถใช้ทรัพยากรทางการเมืองได้ชำนาญ หรือมีประสิทธิภาพมากกว่าบุคคลอื่น

2. แนวความคิดเกี่ยวกับอำนาจและอิทธิพลในระบบอุปถัมภ์

ทั้ง Scott (1972 : 95) และ Powell (1970 : 421) ได้แบ่งแยกลักษณะที่เรียกว่า "ผู้อุปถัมภ์" ออกจาก "คนกลาง" (broker) และผู้มีอำนาจหรืออิทธิพลไว้อย่างชัดเจน ในประเด็นนี้จะกล่าวถึงเฉพาะลักษณะของความสัมพันธ์ เชิงอำนาจ และ อิทธิพล ในทัศนะของ Scott และ Powell กล่าวคือ

1. ความไม่เท่าเทียมกันทางสถานภาพ และการเป็นเจ้าของหรือควบคุมทรัพยากร
2. การแลกเปลี่ยนที่ทาบทามให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด (ที่มีอำนาจ อิทธิพล) ได้รับความประโยชน์ตอบแทนมากกว่าแต่เพียงฝ่ายเดียว
3. ความสัมพันธ์โดยตรงที่สนิทใกล้ชิด

3. แนวความคิดเกี่ยวกับผู้อุปถัมภ์ ผู้รับการอุปถัมภ์ คนกลาง

แนวความคิดเรื่องความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่จะนำมาวิจัยในครั้งนี้ คือแนวความคิดของ Scott และ Powell (อ้างถึงแล้ว) ซึ่งทั้งสองคนนี้ได้ให้หลักเกณฑ์ในการตัดสินว่าใครคือผู้อุปถัมภ์ใครคือคนกลาง (broker) ไว้อย่างเด่นชัดกล่าวคือ

- ลักษณะผู้อุปถัมภ์ คือ

- 1) ความไม่เท่าเทียมกันทางสถานภาพ และการเป็นเจ้าของหรือควบคุมทรัพยากร (ผู้ที่เป็นผู้อุปถัมภ์จะมีสถานภาพสูงกว่า เป็นเจ้าของหรือควบคุมทรัพยากรได้มากกว่า)

- 2) มีการแลกเปลี่ยนในลักษณะของการต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน
- 3) มีความสัมพันธ์กันโดยตรงที่ใกล้ชิด

ผู้บุกมักจะต้องมีองค์ประกอบทั้ง 3 ประการครบทุกข้อถ้าขาดคุณสมบัติข้อที่ 1) ก็จะมีลักษณะของการเป็น คนกลาง (broker) เป็นต้น

- ในลักษณะดังกล่าวมีข้อที่น่าสังเกตว่าทฤษฎีการแลกเปลี่ยนเมื่อนำมาอธิบายร่วมกับตัวแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ก็สามารถอธิบายได้ในคุณสมบัติข้อที่ 2) ที่ว่าด้วยลักษณะของความสัมพันธ์ซึ่งเป็นเพียงแง่มุมหนึ่งเท่านั้น ในแง่มุมที่สำคัญ ๆ ที่มีความหมายโดยนัยก็คือ ผลตอบแทน (reward) หรือในความหมายของทรัพยากรที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน หรือที่ Scott (อ้างแล้ว) เรียกว่าเป็น ปัจจัยสำคัญของการแลกเปลี่ยน (elements of exchange) ที่จะกล่าวถึงต่อไป บางครั้งสามารถใช้แทนกันได้ระหว่างผลตอบแทน (reward) ทรัพยากรทางการเมือง (political resource) หรือปัจจัยที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน (elements of exchange) ทั้งนี้เพราะเรานำทฤษฎีการแลกเปลี่ยนมาอธิบายควบคู่กับตัวแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์

4. แนวความคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน (Elements of Exchange) (Scott 1972 b : 9)

- 1) ปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพ (basic means of subsistence) อันได้แก่ทรัพย์สินที่เป็นอสังหาริมทรัพย์ เช่น ที่ดิน (การครอบครองเป็นเจ้าของ) บ้าน และสังหาริมทรัพย์อันได้แก่ เครื่องมือที่ใช้ในการเกษตร การเป็นเจ้าของเทคโนโลยีทางการเกษตร การเป็นเจ้าของแรงงาน และเงินทุน เป็นต้น
- 2) ปัจจัยทางด้านวิกฤตการณ์ (subsistence crisis insurance) อันได้แก่ การให้เงินกู้ยืมทางการเกษตร การให้เงินกู้ยืมในกรณีอื่น ๆ เช่น อุบัติเหตุ การเจ็บป่วย การจุนเจือครอบครัว เป็นต้น
- 3) ปัจจัยทางการให้ความคุ้มครองและอิทธิพล (protection and influence) อันได้แก่ การเป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยกรณีพิพาท การยุติกรณีการทะเลาะ

วิวาท การเป็นผู้ค้าประกันในกรณีที่เกิดคดีความ การช่วยป้องกันการเอาเปรียบจาก
เจ้าหน้าที่ของรัฐ การเป็นผู้ประสานงานเรื่องข่าวสารข้อมูลกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ

4) บัณฑิตบริการชุมชนหรือบริการสาธารณะ (collective patron services) ได้แก่ การบริจาคเงินเพื่อช่วยเหลือกิจการสาธารณะ เช่น การสร้างถนน
การสร้างเขื่อนกั้นน้ำ สร้างและบูรณะวัด โรงเรียน หรือสิ่งก่อสร้างในชุมชน การบริจาคที่ดิน
เพื่อใช้ในกิจการสาธารณะ การเป็นเจ้าของงานเลี้ยงงานประเพณีของชุมชน การเป็นผู้จัดหา
แหล่งช่วยเหลือในการประกันผลผลิตทางการเกษตร เป็นต้น

จะพบว่าแนวความคิดเรื่องทรัพยากรทางการเมือง ตามแนวความคิดของ James
C. Scott นี้ใกล้เคียงกับที่ (Lasswell (1951) ได้แบ่งทรัพยากรทางการเมือง ซึ่งถือได้
ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า (values) ในสังคมที่บุคคลมุ่งแสวงหาออกเป็น 8 ประการ คือ อำนาจ
(power) ความเคารพนับถือ (respect) ความนิยมชมชอบ (affection) ความยุติธรรม
(rectitude) ความอยู่ดีกินดี (well being) ความมั่งคั่ง (wealth) ทักษะ (Skill)
และความรอบรู้ (enlightment) ซึ่ง Karl W. Deatch (1974 : 23) ได้ขยายเพิ่มเติม
จากของ Lasswell ทั้ง 8 ประการ เพิ่มอีก 2 ประการ คือ ความมั่นคงปลอดภัยและ
เสรีภาพ

อย่างไรก็ตามเราสามารถขยายความทรัพยากรทางการเมืองทั้ง 8 ประการของ
Lasswell ได้ดังนี้

"อำนาจ" (power) ในทัศนะของ Lasswell นั้นเป็นสิ่งที่เป็นเป้าหมาย (ends)
ในตัวเอง หมายความว่า อำนาจเป็นสิ่งที่ทุกคนในสังคมต้องการจะมีส่วนที่อำนาจเป็นวิธีการ
(means) นั้นหมายความว่าตัวอำนาจเองนั้นจะเป็นวิถีทางที่จะนำไปสู่สิ่งที่มีค่า (values)
อื่น ๆ เช่น ทรัพย์สินสมบัติ ความเคารพนับถือ เป็นต้น

ความเคารพนับถือ (respect) นั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพ (status)
ในทางสังคมที่แสดงออกมารูปของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม บุคคลที่ได้รับการ
เคารพนับถือจะมีสถานภาพสูงในทัศนะของบุคคลอื่น ผู้ที่มีทรัพยากร เช่นนี้มากอาจจะมียุทธวิธีพิเศษ

เห็นคนอื่น ในการรับบริการหรือผลประโยชน์อันเป็นผลตอบแทนจากสังคม หรือได้รับความเชื่อถือจากคนทั่วไปมากกว่าคนทั้งหลาย

ส่วนความนิยมชมชอบ (affection) และการให้ความยุติธรรม (rectitude) ระหว่างประชาชนแต่ละคนก็เป็นปัจจัยสำคัญ ทั้งนี้เพราะถ้าทรัพยากรดังกล่าวไม่ได้กระจายในหมู่ประชาชนแล้ว โอกาสจะเกิดการแตกแยก หรือขัดแย้งกันย่อมมีขึ้นได้ง่ายที่สุด

ความมั่งคั่ง (wealth) ก็เป็นสิ่งที่บุคคลต้องการเป็นอย่างมาก และเป็นปัจจัยสำคัญ เช่น ที่ดิน บ้านเรือน อุปกรณ์อำนวยความสะดวก รวมถึงทรัพย์สินสำคัญอื่น ๆ ทั้งนี้ หมายรวมถึงความอยู่ดีกินดีด้วย

ส่วนทักษะ (skill) และความรอบรู้ (enlightenment) นั้นเป็นทรัพยากรที่ได้มา โดยการศึกษา หรือการฝึกอบรม ผู้ที่มีความรู้สูง ย่อมมีโอกาสในการแสวงหาทรัพยากรอื่น ๆ เช่น ความเคารพนับถือ ความมั่งคั่ง หรืออำนาจมาเป็นของตนได้มากกว่า ผู้ที่มีทรัพยากรด้านนี้อยู่น้อย (Lasswell 1951 : 474 - 475)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำหรับแนวความคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ และการใช้ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนที่มีจะนำมาอธิบายร่วมกัน หรืออาจจะแยกพิจารณาทีละส่วนก็จะกล่าวถึงผลงานของนักวิชาการที่เขียนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบอุปถัมภ์ ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (ส่วนการใช้ทฤษฎีเหล่านี้อธิบายรวม ๆ กัน แนวความคิด หรือทฤษฎีอื่น ๆ) ในรูปของหนังสือ บทความทางวิชาการ และงานวิจัยหรือวิทยานิพนธ์ เป็นต้น ดังต่อไปนี้

กาญจนา (2527 : 100) กล่าวสรุปไว้ว่า ระบบอุปถัมภ์นั้นเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีการแลกเปลี่ยนกันอย่างไม่เท่าเทียมกันระหว่างสองกลุ่ม และเป็นความสัมพันธ์ที่การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ไม่มีลักษณะต่างตอบแทน (Unreciprocal) กล่าวคือ สิ่งที่เจ้านายมอบให้เป็นการคุ้มครองที่มีลักษณะ "ประทานมาด้วยความกรุณา" แต่สิ่งที่ลูกน้องเสนอให้มีลักษณะ เป็นการ

"ตอบแทนบุญคุณ" ในการดำรงรักษาระบบนี้มีอยู่คือการที่แสดงให้เห็นว่าระบบอุปถัมภ์เป็นไปตามธรรมชาติ และสังคมพัฒนาเป็นระบบใหม่ที่เน้นการแข่งขันมากกว่าอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของเจ้านาย ระบบอุปถัมภ์สมัยใหม่ ก็ได้มีการปรับปรุงให้สอดคล้องกับหลักการแข่งขัน โดยเจ้านายใช้กลไก 2 อย่างคือ

- 1) สร้างความรู้สึกให้เกิดในหมู่ผู้น้อยว่า ตนเองได้รับความกรุณา หรือโปรดปรานเป็นพิเศษ
- 2) จัดลำดับชั้นของอภิสิทธิ์ (hierarchy of privilege) ในลักษณะการแลกเปลี่ยน คือถ้าใครซื่อสัตย์มากก็จะได้รับรางวัลตอบแทนมาก เจ้าของที่ดินจะยกที่ดินคนใดคนหนึ่งขึ้นมาอยู่เหนือคนอื่น เมื่อคน ๆ นั้นแสดงความซื่อสัตย์ออกมามาก ตำแหน่งอภิสิทธิ์นี้มีอยู่เสมอ แต่ตัวบุคคลจะผลัดเปลี่ยนเวียนกันไป เพื่อให้เกิดการแข่งขันในหมู่ผู้น้อย ผลที่ตามมาของระบบอุปถัมภ์ล้วนแต่สร้างผลในด้านลบให้แก่จิตสำนึกผู้น้อย คือ ความคิดที่ว่าตนเองไม่ได้ถูกยกย่อง และมองผู้กดขี่นั้นเป็นผู้มีพระคุณ ตนเองมีหน้าที่กตัญญู (กาตัญญา อั้งแล้ว)

กล่าวโดยสรุป กาตัญญามองว่าระบบนี้ คงอยู่ได้ก็เพราะจิตสำนึกที่ผิด หรือจิตสำนึกที่จอมปลอม ที่จะเป็นกลไกผลักดันให้ระบบอุปถัมภ์คงอยู่ได้

ลักษณะความสัมพันธ์ที่เห็นเด่นชัดก็คือ เป็นแนวดิ่งอันเนื่องมาจากความแตกต่างในทางสถานภาพทางสังคมและ เศรษฐกิจ ส่วนลักษณะของการแลกเปลี่ยนนั้นจะไม่มีลักษณะของการต่างตอบแทนซึ่งกันและกันแต่ทว่ามีฝ่ายเดียวเท่านั้นที่ได้รับผลประโยชน์ กล่าวคือผู้อุปถัมภ์มักจะให้สิ่งที่เป็นนามธรรม (ในลักษณะของ intrinsic reward) ขณะที่ผู้อุปถัมภ์จะตอบสนองในสิ่งที่เป็นรูปธรรม (ในลักษณะของ extrinsic reward) ซึ่งประเด็นเรื่องสิ่งของที่แลกเปลี่ยนนี้เห็นตรงข้ามกับ Scott และ Powell นั่นเอง

พิชาย (2532 : 14) มองว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะสองด้านที่ขัดแย้งกันอยู่ส่วนตัวเอง ด้านหนึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นความสัมพันธ์ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนสองกลุ่ม คือผู้อุปถัมภ์ จะให้ความคุ้มครองช่วยเหลือเมื่อยามผู้อุปถัมภ์ของตนเดือดร้อน และคอยแจกจ่ายผลประโยชน์ให้อย่างเป็นธรรมในขณะที่ผู้อุปถัมภ์ จะต้องให้ความ

ชื่อเสียง ความจงรักภักดี การรับใช้แก่เจ้านายของตน แต่ในอีกด้านหนึ่งของระบบอุปถัมภ์นั้น แสดงให้เห็นถึงการเอาเปรียบของเจ้าหน้าที่มีต่อลูกน้อง กล่าวคือเจ้านายจะให้สิ่งที่เป็น นามธรรม แก่ลูกน้อง เช่นการยกย่อง การคุ้มครอง หรือการให้เข้าที่กิน การให้กู้ยืม เงินตรา ส่วนลูกน้องก็ต้องรับใช้ด้านแรงงาน หรือต้องเสียค่าเช่าที่กิน หรือดอกเบี้ยในอัตราที่สูง ๆ ที่เป็นเช่นนี้ ลูกน้องกลับไม่รู้สึกรู้สีกว่าตนเองถูกขูดรีด แต่กลับรู้สึกว่าการได้รับความช่วยเหลือ และจะต้องตอบแทนบุญคุณ นี่คือลักษณะสองด้านที่ขัดแย้งกันของระบบอุปถัมภ์ และเมื่อพิจารณา โครงสร้างอำนาจภายใต้ระบบอุปถัมภ์ เราจะเห็นว่าระบบอุปถัมภ์มีโครงสร้างอำนาจแบบเป็นแนวดิ่ง มีลำดับขั้นที่แน่นอนในเรื่องตำแหน่งและอำนาจ และมีลักษณะเป็นแบบปิรามิดของอำนาจ สำหรับ ผู้ที่เป็นเจ้านายหรือลูกพี่ในลุ่มอุปถัมภ์นั้น มักจะเป็นผู้ที่มีตำแหน่ง ทรัพย์สินและอิทธิพล ยังมี ทรัพยากรเหล่านี้มากเท่าใดก็เท่าใดกลุ่มอุปถัมภ์มีความเข้มแข็งขึ้นเท่านั้น

จะพบว่าพิชาย นั้นค่อนข้างจะเห็นด้วยกับกาญจนาในแง่ที่ใช้แนวความคิดเรื่องการเอาเปรียบ ผลประโยชน์ที่ผู้อุปถัมภ์มีต่อผู้ใต้อุปถัมภ์และมองว่าความสัมพันธ์ ทั้งผู้ใต้อุปถัมภ์และผู้อุปถัมภ์นั้น ไม่มีลักษณะต่างตอบแทน (unreciprocity) ในประเด็นนี้กาญจนา (อ้างแล้ว) เห็นแย้งกับ Scott, Powell และที่พิเศษคือ การดูงานใช้แนวความคิดเรื่องจิตสำนึก อุดมการ มาใช้ทดแทนความรู้สึกถูกเอาเปรียบ โดยผู้อุปถัมภ์เช่นนี้เองที่ในความคิดของกาญจนาเป็นตัวขับเคลื่อน ผลักดันให้ระบบอุปถัมภ์คงอยู่ได้ในสังคมไทย ปัญหาของการอ้างแนวความคิดเรื่อง อุดมการ จิตสำนึกที่เป็นเรื่องทางจิตใจนี้ แต่ขาดปัจจัยทางด้านรูปธรรมมาสนับสนุนนั้น เพียงพอหรือไม่ที่สามารถจะใช้อ้างอิงว่าเป็นตัวผลักดันให้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์คงอยู่ในสังคมไทย และเราจะทดสอบกับข้อเท็จจริงอย่างไรนี่คือปัญหาหลัก

ส่วนพิชายนั้นมองการเอาเปรียบที่ผู้อุปถัมภ์มีต่อผู้ใต้อุปถัมภ์ตรงที่ผู้อุปถัมภ์ จะให้ สิ่งที่เป็นนามธรรมแก่ลูกน้อง เช่นการยกย่อง คุ้มครอง การให้เข้าที่กิน การให้กู้ยืมเงินตรา จะพบว่าสิ่งเหล่านี้ (ยกเว้นการยกย่อง) หากได้เป็นนามธรรมมา มีเหมือนหนึ่งว่า พิชายต้องการชี้ ประเด็นให้เห็นว่าลักษณะของการให้ความช่วยเหลือเชิงนามธรรม กับการตอบแทนเชิงรูปธรรม (ที่ผู้ใต้อุปถัมภ์ให้การรับใช้แรงงานเสียค่าเช่าที่ เป็นต้น) มันเปรียบเทียบกันไม่ได้เพราะ ผู้ใต้อุปถัมภ์ให้สิ่งตอบแทนที่เป็นรูปธรรม จะ เปรียบเทียบกับนามธรรมได้อย่างไร สิ่งที่เป็นนามธรรม

ที่พิชายอ้างถึงนั้นจะเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ระบบอุปถัมภ์คงอยู่ในสังคมต่อไป เพราะทำให้ผู้ได้อุปถัมภ์รู้สึกเป็นหนี้บุญคุณต้องตอบแทน

กล่าวได้ว่า พิชายเห็นขัดแย้งกับนักวิชาการ การตะวันตก ในทัศนะเรื่องผลประโยชน์ต่างตอบแทน พิชายเห็นว่าผู้ได้อุปถัมภ์เป็นผู้ให้มากกว่าที่ได้รับ จึงก่อให้เกิดการเอาเปรียบของเจ้านายต่อลูกน้อง ขณะที่สก๊อต (Scott) และ Powell (อ้างแล้ว) เห็นว่าผู้อุปถัมภ์เป็นผู้ให้สิ่งที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนกว่าแต่เพียงฝ่ายเดียว (unilateral) มากกว่าที่จะได้รับจากผู้ได้อุปถัมภ์นั่นเอง

พิชายสรุปว่ารูปแบบของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในชนบทไทยนั้น มีรูปแบบของความล้มเหลวของความสัมพันธ์ที่สำคัญโดยสรุป 3 ประการ (พิชาย 2532 : 27)

1) ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างชาวบ้านกับนายทุนหรือชาวนารวย ซึ่งมี การแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยมีพื้นฐานมาจากสถานะภาพทางเศรษฐกิจ รูปแบบที่เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ชนิดนี้ คือ การเช่าที่ การกู้เงิน การจ้างแรงงาน ซึ่งชาวนาที่ยากจนจะต้องพึ่งพานายทุน และชาวนารวย ในความสัมพันธ์แบบนี้ ชาวบ้านที่ยากจนจะรู้สึกว่าตนเอง เป็นหนี้บุญคุณของผู้อุปถัมภ์ เพราะนายทุนสามารถช่วยเหลือให้ตนเองมีชีวิตอยู่รอดได้ โดยมองข้ามการขูดรีดที่นายทุนกระทำต่อตนไป (การขูดรีดเหล่านี้ได้แก่ การเก็บค่าเช่าที่ และดอกเบี้ยในอัตราสูง และการจ้างแรงงาน ในอัตราที่ต่ำ) ผลจากการที่ชาวบ้านยากจนต้องพึ่งพิง เช่นนี้ทำให้ให้นายทุนและชาวนารวย มีอิทธิพล และอำนาจเหนือชาวบ้าน

2) ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ระหว่างชาวบ้านกับผู้นำชุมชนที่มีตำแหน่ง ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้ จะอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์และทรัพยากรจากภายนอกที่เข้ามาในหมู่บ้าน และหลักประกันความมั่นคงปลอดภัยตลอดจนการคุ้มครอง และความยุติธรรมตามกฎหมาย ผู้อุปถัมภ์ซึ่งอาจจะได้แก่ ผู้มีตำแหน่งต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผู้ที่ติดต่อกับระบบราชการ ทำให้พวกเขาได้รับอภิสิทธิ์จากระบบราชการ และอภิสิทธิ์เหล่านี้เอง ที่เป็นสิ่งที่ดึงดูดให้ชาวบ้านเข้ามาเป็นลูกน้อง เนื่องจากคาดหวังว่าตนเองอาจจะได้รับผลประโยชน์เหล่านี้บ้าง กรณีนี้เห็นได้ชัดเจน โครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่ผู้นำชุมชนรับ

จากภายนอก และนำมาแบ่งสรรผลประโยชน์ให้กับลูกน้อง ญาติสังักัดของคน หรือกรณีที่มีเรื่องมีราวขึ้นภายในหมู่บ้าน ผู้บุกกัมภ์ก็จะคอยช่วยเหลือ พรรคพวกลูกน้องของตน ส่วนลูกน้องก็จะตอบแทนด้วยการแสดงความจงรักภักดี และสนับสนุนลูกพี่ของตนเมื่อมีการขัดแย้งกันภายในหมู่บ้าน (ความขัดแย้งกันภายในหมู่บ้าน เช่น การช่วงชิงตำแหน่งกันนั้น ผู้ใหญ่บ้าน หรือการช่วงชิงผลประโยชน์ที่มาจากภายนอก

3) ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ระหว่างกลุ่มผู้นำชุมชนกับข้าราชการนักการเมือง และพ่อค้าที่อยู่ภายนอกชุมชน โดยกลุ่มที่มาจากภายนอกเหล่านี้เป็นผู้อุปถัมภ์ ส่วนผู้นำชุมชนเป็นลูกน้อง ลักษณะของความสัมพันธ์คือ พวกผู้นำชุมชนอาจได้รับผลประโยชน์จากภายนอก เป็นผู้คอยช่วยเหลือและให้การอุปถัมภ์ค้ำชู ส่วนกลุ่มผู้นำชุมชนก็จะให้การสนับสนุนผู้อุปถัมภ์ของตนในเรื่องของผลงาน ในระบอบราชการเป็นตัวแบบ ในการนำนโยบายจากเบื้องบนลงไปที่ปฏิบัติ หรือเป็นตัวแทนในการไปเก็บหนี้สิน (กรณีผู้อุปถัมภ์เป็นนายทุน) หรือเป็นหัวหน้าในการหาเสียงให้ (ในกรณีที่ผู้อุปถัมภ์เป็นนักการเมือง)

รูปแบบของความสัมพันธ์ทั้ง 3 ชนิดนี้ ไม่สามารถแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด แต่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างใกล้ชิด ผู้อุปถัมภ์คนหนึ่งอาจมีสายสัมพันธ์ ในรูปแบบใดแบบหนึ่ง หรือทั้งสามรูปแบบเลยก็ได้

แม้พิชายจะพยายามแบ่งแยกความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จะพบว่าในรูปแบบแรก อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับนายทุน พยายามมองว่าเป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน ผู้อุปถัมภ์จะขูดรีดผู้ใต้อุปถัมภ์ ทำให้ผู้อุปถัมภ์ต้องพึ่งพิงนายทุน และทำให้นายทุนมีอำนาจและอิทธิพลเหนือชาวบ้าน

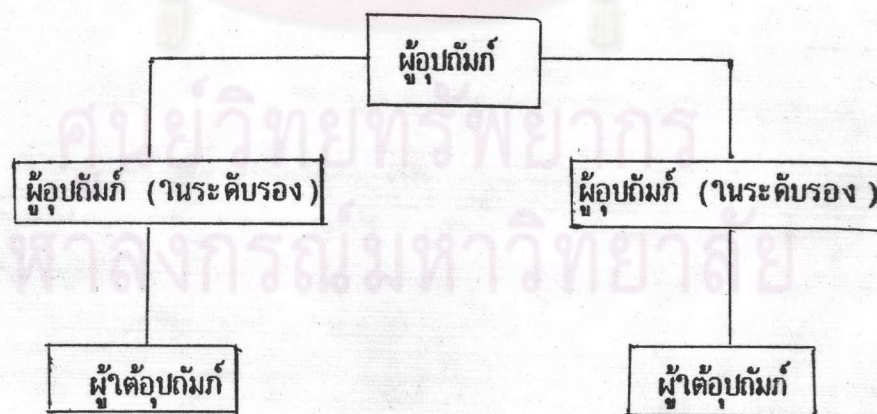
จะพบว่าพิชายอธิบายแนวความคิดระบอบอุปถัมภ์ โดยนัยของการใช้ทฤษฎีเชิงมาร์กซิสม์ มาอธิบายกระบวนการของความสัมพันธ์ จึงให้ภาพของการเอาเรียดเอาเปรียบกันจากตัวแบบที่สองและสามได้แสดงภาพของการมีผลประโยชน์ต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน ภาพของความสัมพัทธ์จึงออกมาในรูปของการร่วมมือ การให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และท้ายสุดพิชายมองว่า ตัวแบบทั้งสามชนิดนี้ไม่สามารถแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด แต่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน

อย่างใกล้ชิด ที่ผู้บุกัมภ์คนหนึ่งอาจมีสายสัมพันธ์ในรูปแบบใดแบบหนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบก็ได้

เมื่อถึงจุดนี้ปัญหาที่จะตามมาคือ เมื่อผู้บุกัมภ์มีสายสัมพันธ์ทั้งสามรูปแบบแล้ว เราจะอธิบายกระบวนการของความสัมพันธ์ได้อย่างไร จะมีลักษณะ เออาร์ดีเอาเปรียบชูดรีด หรือว่าร่วมมือสนับสนุนซึ่งกันและกัน ลักษณะ เช่นนี้เป็นผลมาจากการไม่พยายามที่จะแบ่ง แยกหรือหาว่ามีปัจจัยอะไร ที่จะใช้คำอธิบายความเป็นผู้บุกัมภ์ซึ่งจะ เป็นตัวแบ่งแยกความแตกต่างระหว่างผู้บุกัมภ์กับผู้มีอิทธิพล เป็นต้น

เสนีย์ (2532) ใช้ทฤษฎีเกี่ยวกับชนชั้นนามและระบบบุกัมภ์ และทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม มาเป็นทฤษฎีหลักในการอธิบาย โดยมองว่าชนชั้นนามที่ศึกษานี้คือหัวคะแนนหรือผู้สมคิดที่เป็นนักธุรกิจงานปัจจุบัน โดยได้เทียบกับโครงสร้างความสัมพันธ์ในระบบบุกัมภ์ในแบบปิรามิด (ดังเช่นเดียวกับ Scott)

รูปภาพที่ 2.1 โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์

จากภาพจะพบว่า เสนีย์ไม่ได้แบ่งแยกให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ชนชั้นนามและ ผู้บุกัมภ์ นั้นแตกต่างกันอย่างไร มีปัจจัยอะไรที่อธิบายความคล้ายคลึงและแตกต่าง และปัจจัยนั้นคืออะไร

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน : เสนออธิบายทฤษฎีการแลกเปลี่ยนโดยเชื่อมโยงกับแนวความคิดโครงข่ายสังคม (social network) โดยอธิบายว่า

"ตามแนวความคิดนี้ ปฏิสัมพันธ์จะต้องมีโครงสร้างประกอบ และโครงสร้างทางสังคมก็คือ โครงข่ายทางสังคม ซึ่งประกอบไปด้วย กลุ่มของความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน และปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันโดยโยงโครงข่าย และจะมีผู้กระทำ (actors) ตามตำแหน่งบทบาท เพื่อสร้างความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนกับผู้กระทำหรือบุคคลอื่น ๆ ในสังคม และผู้กระทำจะเป็นเพียงจุด ๆ หนึ่งในโครงข่ายของความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (agents) ดังนั้นโครงข่ายของการแลกเปลี่ยนจะต้องเป็นบุคคล หรือกลุ่มของความสัมพันธ์ตั้งแต่สองคนขึ้นไป"

เสนีย์ เชื่อมโยงทฤษฎีการแลกเปลี่ยนกับแนวความคิดโครงข่ายทางสังคม โดยมองว่าโครงสร้างทางสังคม ก็คือโครงข่ายทางสังคม ในแง่คำอธิบายเสนีย์ว่าการแลกเปลี่ยนไปใช้อธิบายพฤติกรรมการลงคะแนนเสียงในแง่ที่ว่า การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างผู้สมัครรับเลือกตั้งและประชาชนผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง

จะพบว่าผู้เขียนมิได้อธิบายว่า จะใช้ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนในแนวคิดของใครเป็นหลัก เพราะทฤษฎีนี้เราสามารถมองได้ใน 2 ลักษณะกล่าวคือ

- 1) ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนในเชิงพฤติกรรมนิยม นักคิดที่สำคัญก็คือ Homans ซึ่งเน้นการวิเคราะห์ในระดับปัจเจกบุคคลที่เป็นหน่วยวิเคราะห์หลัก
- 2) ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนในเชิงโครงสร้าง นักคิดที่สำคัญก็คือ Blau แม้ Blau จะเริ่มต้นการวิเคราะห์จากระดับเดียวกับ Homans แต่ Blau ก็ได้ขยายขอบข่ายการวิเคราะห์ และได้พัฒนาทฤษฎีให้ก้าวไกลออกไปอีก กล่าวคือ พยายามเชื่อมโยงกับแนวการวิเคราะห์ในระดับโครงสร้างสังคมด้วย

เสนีย์ไม่ได้อธิบายว่า วิชาชีพการแลกเปลี่ยนในการนำมาวิเคราะห์การแลกเปลี่ยน ผลประโยชน์ระหว่างผู้สมัคร กับประชาชนผู้มีสิทธิออกเสียง เลือกตั้งนั้น ทบิยยกเอาแนวความคิด 1. ทนมาเป็นหลักในการวิเคราะห์ นั่นคือไม่ได้บอกว่า จะวิเคราะห์ในระดับใด หน่วยที่ใช้ในการ วิเคราะห์อยู่ในระดับไหน เป็นต้น

นอกจากนี้เสนีย์มีได้อธิบายการเชื่อมโยงแนวคิดระบอบกัมภักจากการวิจัยว่าสัมพันธ์ กับโครงสร้างอำนาจทั้งสามส่วนอันได้แก่ ผู้กัมภัก ผู้กัมภักที่ระบอบรอง และผู้ต่อกัมภัก ว่าทั้งสามส่วนนั้นสัมพันธ์กันอย่างไร เป็นแต่เพียงทวนแนวความคิดและทฤษฎีดังกล่าวมาอธิบาย พฤติกรรมที่เกี่ยวกับการรณรงค์หาเสียง เลือกตั้งที่เน้นในเรื่องความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม ที่แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรม และแบบแผนที่ดินมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งเสนีย์มองว่า เป็นพื้นฐาน ที่ผู้สมัครรับเลือกตั้ง ได้ใช้วิธีการบางอย่างในการจูงใจให้ประชาชนเลือกตน ซึ่งสรุปได้ว่าสาเหตุ ที่ทำให้ผู้สมัครไม่ได้รับการเลือกตั้ง เพราะ

- 1) ขาดทรัพยากรทางการเมือง อันได้แก่ อิทธิพลบารมีเงิน ชื่อเสียง
- 2) ผู้สมัครร่วมคณะแตกแยกในการหาเสียง ทำให้การหาเสียงขาดประสิทธิภาพ
- 3) ขาดความช่วยเหลือจากพรรคการเมืองที่สังกัด
- 4) วิธีการหาเสียง กระทำได้ในขอบเขตจำกัดทั้งการเงิน เวลาและเทคนิค
- 5) เขตการเลือกตั้งที่กว้างเกินไป

จะพบว่ามีعدمสอดคล้องกันระหว่างการนำทฤษฎีทั้ง 3 มาใช้ แต่ทว่าในบทสรุป มิได้กล่าวหาถึงถึงเลยว่าทฤษฎีทั้ง 3 ที่นำมาใช้นั้น สามารถชี้ให้เห็นหรืออธิบายอะไร และไม่สามารถอธิบายอะไรได้ ทำให้มองไม่เห็นถึงความสัมพันธ์ของทฤษฎีอันเป็นกรอบแนวคิด ในการวิเคราะห์ และสมมุติฐานที่มุ่งเน้นในเรื่องทรัพยากรทางการเมือง (เงินทุน อิทธิพล บารมี เป็นต้น) ดังนั้นบทสรุปจึงจะพบว่า เสนีย์มิได้กล่าวหาถึงถึงกรอบ ทฤษฎีทั้งสามเลย จึงเท่ากับว่าทฤษฎีที่นำมาวิเคราะห์นั้น ยกขึ้นมากล่าวอ้างอย่างลอย ๆ เท่านั้น ทำให้ได้อธิบายถึง ความสัมพันธ์หรือความเชื่อมโยงกันระหว่างทรัพยากรทางการเมืองว่าสัมพันธ์กันอย่างไรกับทฤษฎี ชนชั้นนำ ทฤษฎีอุปถัมภ์และทฤษฎีการแลกเปลี่ยนในสังคม ดังที่กล่าวอ้าง

สำหรับผู้ที่ใช้ตัวแบบระบบอุปถัมภ์ในลักษณะ ประกอบหรือเป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์ จากหลาย ๆ แนวทางคือ สมศักดิ์ (2532) ที่ศึกษาบทบาททางการเมืองของสมาชิกสภาจังหวัด เชียงใหม่ ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาททางการเมืองการศึกษาทางการเมืองของสมาชิกสภาจังหวัด เชียงใหม่ ผู้วิจัย (สมศักดิ์ 2532 : 33 - 34) แบ่งแยกให้เห็นลักษณะที่เด่นชัดของระบบอุปถัมภ์ว่ามี คุณลักษณะต่าง ๆ และได้สรุปวิธีการที่จะแสดงบทบาทของการเป็นผู้อุปถัมภ์

- 1) ใช้ปัจจัยที่เป็นวัตถุดิบของ เช่นการให้เงินทอง หรือวัตถุดิบของอื่น ช่วยเหลือจนเคราะห์ผู้อยู่อาศัย
- 2) ตาเนียวที่ส่งผลในทางด้านจิตวิทยา เช่น ความมีเมตตา กรุณา การให้กำลังใจ ว่าผู้อุปถัมภ์สามารถเป็นที่พึ่งพา และยึดเหนี่ยวได้ในทางใจต่อผู้ที่อยู่

ซึ่งวิธีการทั้งสองนี้หากผู้ที่อยู่ได้รับการตอบสนองทางคุณค่าหรือเป็นไปตาม ความคาดหวังแล้ว ความสัมพันธ์ในรูปแบบผู้อุปถัมภ์ก็จะยั่งยืนนานตลอดไป

จะพบว่าสมศักดิ์มองว่าระบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจากการให้ของผู้อุปถัมภ์ แต่เพียงฝ่ายเดียว ไม่ได้บอกว่าคุณที่อยู่จะแสดงบทบาทอย่างไร อะไรคือขบวนการผลักดัน ให้ผู้อุปถัมภ์แสดงบทบาทเช่นนั้น นับว่าเป็นการมองภายในของระบบอุปถัมภ์นั่นเอง นอกจากนี้ ยังไม่ได้ชี้ให้เห็นว่าแนวความคิดระบบอุปถัมภ์นี้แตกต่างจากผู้มีอำนาจ และอิทธิพลอย่างไร

สมจิต (2528) ได้ใช้แนวการวิเคราะห์ โครงสร้างอำนาจของชนชั้นนำ โดยใช่ แนววิเคราะห์โครงข่ายทางสังคม และทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม เป็นกรอบในการวิเคราะห์ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำ เพื่อวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจชุมชนนั้นคือวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ในกลุ่มชนชั้นนำ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำกับประชาชน และได้อธิบายทฤษฎีการ แลกเปลี่ยนที่ใช้ควบคู่กับแนวคิดโครงข่าย (network) ดังนี้ (สมจิต 2528 : 181 - 182)

"ตามแนวคิดโครงข่ายทางสังคมแล้วถือว่า โครงสร้างทางสังคม (social) สามารถเห็นและวิเคราะห์ได้โดยใช้โครงข่ายทาง สังคม กล่าวคือ โครงสร้างของสังคมก็คือโครงข่ายทางสังคม

ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มของความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน และปฏิสัมพันธ์
 ระหว่างกัน โดยในโครงข่ายจะมีผู้กระทำตามตำแหน่งหรือบทบาท
 เพื่อสร้างความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนกับผู้กระทำ หรือบุคคลอื่น ๆ
 ในสังคมและผู้กระทำจะเป็นเพียงจุด ๆ หนึ่งในโครงข่ายของความ
 สัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยน ซึ่งอาจจะ เป็นความสัมพันธ์มิติเดียวหรือ
 หลายมิติก็ได้ หนึ่งตัวผู้กระทำซึ่งเป็นจุดหนึ่งหรือคนหนึ่งในหลาย ๆ จุด
 ในโครงข่าย อาจเป็นได้ทั้งตัวบุคคลหรือกลุ่มผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่ง
 กระทำหน้าที่เป็นจุดของแลกเปลี่ยน ดังนั้นโครงข่ายของการแลกเปลี่ยน
 ก็คือ สิ่งที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยน (exchange
 relation) ในโครงข่ายทางสังคม โดยเป็นกลุ่มของความสัมพันธ
 ตั้งแต่สองกลุ่มขึ้นไป ในทัศนะของนักวิเคราะห์ที่ใช้แนววิเคราะห์
 โครงข่ายทางสังคม อำนาจในสังคมก็สามารถมองได้จาก ความ
 สัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนในหรือระหว่างตำแหน่ง (position)
 ในข่ายของความสัมพันธได้ เพราะว่าอำนาจก็คือ หน้าที่ของตำแหน่ง
 และเป็นความสามารถของบุคคลในการเข้าถึงสิ่งที่มีคุณค่า หรือทรัพยากร
 ที่สำคัญโดยอาศัยตำแหน่ง ในความสัมพันธ์ภายในองค์การ หรือสังคม
 ในการวิเคราะห์เรื่องใครมีอำนาจมากกว่าใคร ในโครงข่ายของความ
 สัมพันธให้ดูที่ตำแหน่งไหนเป็นศูนย์รวมของทรัพยากร หรือผลประโยชน์
 มากกว่ากัน และ เมื่อรู้ตำแหน่งไหนมีอำนาจแล้วจะทาให้ทราบว่า
 ในความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นใคร หรือตำแหน่งไหนมีอิทธิพลครอบงำ
 ตำแหน่งหรือคนอื่น ๆ ในสังคม"

ปัญหาของการใช้แนวความคิดโครงข่ายทางสังคม กับแนวความคิดการแลกเปลี่ยน
 มาผสมรวมกันเพื่อวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจนั้น ปัญหาหลักมิได้อยู่ที่ว่าจะวิเคราะห์โครงสร้าง
 อำนาจด้วยแนวคิดทั้งสองนั้นอย่างไร แต่ประเด็นหลักอยู่ที่การนำแนวคิดเชิงทฤษฎีการแลกเปลี่ยน
 กับแนวคิดโครงข่ายทางสังคมมาวิเคราะห์นั้น สมจิตมิได้บอกว่าทำไมจึงสามารถที่จะนำแนวคิด
 ทั้งสองมาวิเคราะห์ร่วมกันได้ ทั้งนี้เพราะปัญหาที่จะตามมาหลังจากการนำแนวคิดทั้งสอง
 มาใช้ร่วมกันก็คือ

- ในเรื่องระดับของการวิเคราะห์ของแนวคิดทั้งสองที่นำมาด้วยกันนั้น อยู่ในระดับเดียวกันหรือไม่
- หน่วยในการวิเคราะห์ ของแนวคิดในเชิงทฤษฎีของทั้งสองนั้นใกล้เคียงหรือเหมือนกันหรือไม่
- บทบาทของแนวความคิดว่าเพราะเหตุใดจึงสามารถที่จะนำแนวความคิดทั้งสองมารวมกันได้ ถ้าจะนำแนวความคิดเห็นในเชิงทฤษฎีใด ๆ ก็ตามวิเคราะห์ร่วมกันได้นั้นหมายความว่าฐานคติที่จะกำหนดโครงสร้าง หลักการ หรือเนื้อหาหลัก จะต้องคล้ายคลึงกันหรือสอดคล้องกัน และสิ่งนั้นคืออะไร

ต่อประเด็นปัญหาทั้ง 3 ประการอันเนื่องมาจากการนำแนวความคิดเชิงทฤษฎีมาวิเคราะห์ร่วมกัน ซาดิซาย (2526 : 61 - 62) ได้นำแนวความคิดโครงข่ายทางสังคม (social network) มาวิเคราะห์โดยใช้ทฤษฎีบทบาทและทฤษฎีการแลกเปลี่ยน และได้อธิบายและให้เหตุผลว่าทำไมจึงนำแนวคิดเหล่านั้นมาวิเคราะห์ร่วมกันไว้ว่า

"การใช้แนวความคิดข่ายสังคมมาวิเคราะห์ พฤติกรรมทางการเมืองจะต้องมีทฤษฎีอย่างน้อยหนึ่งทฤษฎีมาทำให้อธิบาย ทั้งนี้เพราะแนวความคิดข่ายทางสังคมนั้น เมื่อนำมาใช้วิเคราะห์ข้อมูลทางการเมืองแล้วไม่ได้ให้อธิบายอะไรโดยตัวของตนเอง เพราะเป็นเพียงแนวความคิดหรือเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมและจัดระเบียบข้อมูล ไม่ใช่ทฤษฎีแนวความคิดนั้น โดยตัวของมันเองไม่ได้ให้อธิบายพฤติกรรม ขณะที่ทฤษฎีทำหน้าที่อธิบายพฤติกรรม อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีก็ไม่สามารถที่จะอธิบายพฤติกรรมได้ ถ้าไม่มีความคิดเป็นสื่อในการจัดระเบียบข้อมูล"

นิคม (2531) ได้นำความคิดโครงข่ายทางสังคม (social network) และแนวความคิดการแลกเปลี่ยน (exchange theory) วิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของแต่ละชุมชนซึ่งรวมเรียกว่าโครงสร้างอำนาจ นั่นคือ การนำแนวความคิดโครงข่ายทางสังคมมาวิเคราะห์ควบคู่กับทฤษฎีการแลกเปลี่ยน จะพบว่าแนวทางการอธิบาย นั้นคล้ายคลึงกับสมจิต (อ้างแล้ว) นั่นคือนิคมอธิบายการแลกเปลี่ยนว่า

"แนวความคิดของกลุ่มแลกเปลี่ยนนั้นมองว่า การกระทำของมนุษย์จะตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ภายใต้อข้อมูลข่าวสารที่รับรู้ที่มีอยู่อย่างจำกัด และมองว่ามนุษย์จะกระทำเพื่อ ผลประโยชน์ส่วนตัว ในการแลกเปลี่ยนทางสังคมนี้เป็นการกระทำโดยสมัครใจ ของบุคคลที่ถูกจูงใจโดยผลตอบแทนที่คาดว่าจะได้รับจากผู้อื่น ดังนั้นการแลกเปลี่ยนทางผลประโยชน์จึง เป็นกลไกอันหนึ่งที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งจะ เพิ่มขึ้นหรือลดลง เมื่อความสัมพันธ์มีการสนองตอบและมีความผูกพันทางใจต่อกัน"

จะพบว่าแนวทางการให้คำอธิบายนั้นใกล้เคียงกับผู้อื่นที่ได้กล่าวถึงมาก่อน เป็นคำอธิบายโดยทั่ว ๆ ไป ไม่เฉพาะเจาะจง และ เช่นเดียวกับสมมติฐานที่มีคำอธิบายว่าทำไมจึงสามารถที่จะนำแนวความคิดขยายทางสังคม มาวิเคราะห์ควบคู่กับทฤษฎีการแลกเปลี่ยนได้ ซึ่งนับได้ว่าเป็นปัญหาในเชิงระเบียบวิธีวิจัยประการหนึ่ง

ชาติชาย (2528) มองว่ากลุ่มอุปถัมภ์ในสังคมชนบทมีอยู่ 2 ระดับ คือ ระดับกลุ่มผู้นำท้องถิ่น ที่มีผู้อุปถัมภ์ประกอบไปด้วยข้าราชการและพ่อค้าที่มีอิทธิพล และกลุ่มชาวบ้านยากจนที่มีผู้อุปถัมภ์ประกอบไปด้วยญาติ พี่น้อง ในหมู่บ้าน และชุมชน ภายใต้อิทธิพลระหว่างผู้นำกับบุคคลภายนอกที่มีอิทธิพล ทำให้ผู้นำท้องถิ่นสามารถเข้าพบหาฐานะคนกลางในการเพิ่มพูนอำนาจ อิทธิพลและฐานะของตนภายในหมู่บ้านอย่างเปิดเผย ดังนั้นจึง เป็นแรงกดดันที่ทำให้คนยากจนไม่กล้าทำหายคนที่มีอำนาจในหมู่บ้านอย่างเปิดเผย ดังนั้นจึง เป็นแรงกดดันที่ทำให้คนยากจนเหล่านี้ แสวงหาความคุ้มครองจากบุคคลที่มีสถานภาพทาง เศรษฐกิจและอำนาจเหนือกว่าตน สภาพการณ์เช่นนี้ ยิ่งส่งเสริมให้มีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ในหมู่บ้านยิ่งขึ้น

อดิน (2527 : 103-106) มองว่า สังคมไทยมีความสัมพันธ์แบบลูกน้องและลูกพี่หรือแบบผู้ใหญ่-ผู้น้อย นั่นคือ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ (ไม่ว่าจะเป็นทาง เศรษฐกิจ การเมืองหรือสังคมก็ตาม) ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้จะมีการจัดกลุ่มเป็นลักษณะของกลุ่มอุปถัมภ์ ซึ่งก็จะมีการจัดสมาชิกของกลุ่มเหล่านั้นเป็นชั้น เราจะพบว่าความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์หรือกลุ่มอุปถัมภ์นี้รวมอยู่ในโครงสร้างของระบบราชการมาโดยตลอด ผลตอบแทนระหว่างผู้อุปถัมภ์ ข้าราชการ

หรือขุนนาง (ผู้อุปถัมภ์) จึงให้ความคุ้มครองแก่ไพร่ (ผู้ใต้อุปถัมภ์) จากภัยที่เกิดจากรัฐและคนอื่น ๆ หรืออาจช่วยทำให้ไพร่มีตำแหน่งสูงขึ้น และมีอำนาจมากขึ้น

ลักษณะ ดังที่ได้อธิบายไว้ที่นั่นคนเรียกว่า เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่เป็นทางการ (อคิน 2521 : 279) นอกจากนี้คนยังได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่ไม่เป็นทางการ อีกว่ามีลักษณะดังนี้

"...ความสัมพันธ์ระหว่างไพร่กับนายดังที่เคยได้อธิบายมาแล้วว่า มีความเข้มแข็งในด้านความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ เพื่อหลีกเลี่ยงการกดขี่ และเพื่อเป็นการได้รับความช่วยเหลือไพร่พยายามที่จะให้ได้รับความอุปถัมภ์จากนายด้วยการส่งของกำนัลมาให้อย่างสม่ำเสมอ เมื่อไพร่สามารถเข้ากับนายได้ดีไพร่อาจจะแสวงหาการเป็นผู้ใต้อุปถัมภ์ของผู้อื่น ซึ่งมีตำแหน่งสูงกว่านายของตน ลักษณะของความสัมพันธ์แบบผู้ใหญ่น้อยนั้น ช่วยทำให้เกิดความสัมพันธ์แบบผู้ใต้อุปถัมภ์ที่มีฐานะตำแหน่งสูงกว่านายของไพร่ และจะสามารถช่วยไพร่ได้หลายทาง" (อคิน 2521 : 271)

อคิน ได้ชี้ปัญหาที่ยังเป็นข้อถกเถียงกันอยู่ที่ว่า มาตรฐานการแบ่งชนชั้นที่ใช้มานั้น อันเกิดจากตำแหน่งราชการนั้น ได้เปลี่ยนไปเป็นทรัพย์สินเงินทองของพ่อค้าไปแล้วหรือไม่ เพราะปรากฏว่า ผู้ในกลุ่มอุปถัมภ์มักจะได้แก่ผู้ที่มีทรัพย์สินเงินทองครบครันในฐานะที่เป็นหุ่นจำลอง "กลุ่มอุปถัมภ์" ได้ก่อสิทธิพ่อปกครองลูกของไทย (Thai paternalism) ขึ้น ผู้ใหญ่หรือหัวหน้าที่ดีของ "กลุ่มผู้อุปถัมภ์" ได้แก่ ผู้ใหญ่หรือผู้นำ ซึ่งปกป้องผู้ใต้อุปถัมภ์ และแจกจ่ายผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้แก่ผู้ใต้อุปถัมภ์โดยทั่วหน้ากัน

เมื่อพิจารณาสังคมชนบท พ่อค้า หรือนักการเมือง จะเข้าไปมีกลุ่มอุปถัมภ์ในหมู่บ้าน และตำบล จะมีอยู่หลายกลุ่มอุปถัมภ์ ซึ่งจะเป็นหมู่เป็นเหล่า (Faction) ชัดแย้งซึ่งกันและกัน เป็นต้น

ในบทความที่กล่าวมาแล้วของ อคิน ริพีพัทธ์ จะพบว่าเมื่ออคินมองระบบอุปถัมภ์ในเชิงโครงสร้างสังคมในระบอบศักดินานั้น จะเน้นในลักษณะที่ว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน

ทั้งงานแง่สถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และผลตอบแทนที่แต่ละฝ่ายได้รับ เมื่ออคิดศึกษาลักษณะ
อุปถัมภ์ของสังคมสลัมวัดญาณสะพานขาว ซึ่ง กนก (2529 : 6) ได้กล่าวถึงงานของอคิดนี้ว่า

"อาจารย์อคิดชี้ให้เห็นว่า สังคมทุกสังคมมีโครงสร้างในตัวของมันเอง และ
โครงสร้างเป็นตัวสำคัญในการกำหนด ความสัมพันธ์ของส่วนต่าง ๆ ในสังคม
จนถึงการกระทำของคนในสังคมโครงสร้างของสังคมสลัมวัดญาณสะพานขาว
ความสหายของอาจารย์ อคิดมีลักษณะ เป็นโครงสร้างแบบอุปถัมภ์...และที่สำคัญ
ก็คือ ความสำคัญตามระบอบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความ
สัมพันธ์ส่วนตัวเป็นหลัก... (กนก 2529 : 7)

จะพบว่าในบทความนี้อาจารย์อคิด เน้นลักษณะความสัมพันธ์ส่วนตัวว่าเป็นลักษณะ
สำคัญด้วยเช่นกัน นั่นคือ "ในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่พนักงานข้าราชการคนตรอกใต้ รู้สึกว่า
มีความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นสิ่งจำเป็น ถ้าไม่มีความสัมพันธ์ส่วนตัว เขาจะไม่ได้รับบริการจากรัฐ
จะได้รับแต่การดูถูกเหยียดหยาม" (กนก อ้างจาก อคิด 2529 : 18)

นอกจากนี้ อคิดได้ขยายแนวความคิดเพิ่มเติมต่อประเด็นปัญหาที่ว่า เมื่อมีกลุ่มอุปถัมภ์
ขึ้นหลาย ๆ กลุ่มก็จะเกิดปัญหาการขัดแย้งกันตามมา ในบทความนี้อคิดได้อธิบายว่าทำไมการมี
ผู้อุปถัมภ์หลาย ๆ คนในสังคมหนึ่งจึงไม่เป็นเหตุที่นำไปสู่การขัดแย้งว่า

"เราได้กล่าวแล้ว มีคนอยู่สามกลุ่มด้วยกันนั่นคือโดยสายผืน และ เนครีมีการ
แก่งแย่งกันระหว่างสามคนนี่จะเป็นผู้นำชุมชน กลุ่มทั้งสามกลุ่มนี้มีลักษณะ
เป็นกลุ่มที่ขัดแย้ง ดังจะเห็นได้จากลูกน้องของสาย ไม่เคยพูดอะไรที่ดี
เกี่ยวกับเนคร และลูกน้องของเนครก็ไม่เคยพูดอะไรที่ดีเกี่ยวกับสาย
อย่างไรก็ดีไม่เคยมีการต่อสู้ขัดแย้งกันอย่างจริง ๆ จัง ๆ ระหว่าง
สามกลุ่มนี้ ทั้งนี้เพราะ เนครได้พิสูจน์ตนเองแล้วว่า สามารถที่จะให้ความ
คุ้มครองคนตรอกใต้ ได้มากกว่าสายและผืน (กนก อ้างจาก อคิด 2529 : 18)

บทความนี้ ชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอุปถัมภ์นั้นหาได้เป็นเป้าหมายในตัวเอง ของระบบอุปถัมภ์ไม่ เป็นแต่เพียงผลกระทบจากการเกิดกลุ่มอุปถัมภ์หลาย ๆ กลุ่มความขัดแย้ง จะไม่เกิดถ้าหากว่ามีกลุ่มอุปถัมภ์ใด หรือผู้อุปถัมภ์ใดก็ตาม สามารถที่จะประนีประนอม (ผลประโยชน์ อำนาจ เกียรติภูมิ เป็นต้น) ให้อุปถัมภ์อื่น ๆ ได้รับผลประโยชน์เชิงทดแทนที่ผู้อุปถัมภ์ของ กลุ่มนั้น ๆ ให้อุปถัมภ์ไม่เพียงพอ หรือให้การสนับสนุนช่วยเหลือ ผู้อุปถัมภ์ด้วยกัน เป็นต้น โดยนัยนี้ เท่ากับว่าแม้ลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ กับผู้รับอุปถัมภ์ นอกจากจะเป็นความสัมพันธ์ ในเชิงแนวดิ่ง (vertical) แล้วความสัมพันธ์ที่น่าจะนำไปสู่การประนีประนอมผลประโยชน์ที่ จะไม่นำไปสู่การขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มผู้อุปถัมภ์นั้นจะเป็นลักษณะ ของความสัมพันธ์ในแนวนอน (horizontal relationship) นั่นคือระหว่างผู้อุปถัมภ์ซึ่งมีสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม เท่า ๆ กันหรือใกล้เคียงกัน ดังที่กล่าวมา จึงนำไปสู่ความคิดที่ว่า เราสามารถพิจารณาความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ได้ในสองมิติ กล่าวคือ านแนวดิ่ง และแนวนอน ผลของความสัมพันธ์ที่ต่าง มิติกันก็ทำให้เกิดความสัมพันธ์แตกต่างกันดังได้กล่าวไว้แล้ว

จะพบว่า อคิน มองการกำเนิดของระบบอุปถัมภ์ในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ของสังคมไทย ค้นพบว่า แม้จริงระบบนี้พัฒนาจากระบบศักดินา ซึ่งมีข้าราชการหรือขุนนางเป็น ผู้อุปถัมภ์ โพร่เป็นผู้ใต้อุปถัมภ์ เราเรียกแนวทางการวิเคราะห์ของอคินว่า เป็นลักษณะ เชิง โครงสร้าง นั่นคือ โครงสร้างและการจัดโครงสร้างของสังคมไทยเป็นตัวกำหนด หรือก่อให้เกิด ความสัมพันธ์ในแบบอุปถัมภ์ขึ้นมา ดังนั้นระดับการวิเคราะห์ จึงน่าจะเป็นระดับมหภาคเป็นหลัก แต่ทว่า อคินได้เชื่อมโยงการมองเชิงโครงสร้างสังคม (ระดับมหภาค) เข้าสู่โครงสร้างในระดับ จุลภาค อันได้แก่สถาบันครอบครัวในลักษณะของการเป็นหุ่นจำลอง และหมู่บ้านลักษณะเด่น ๆ ที่อคินเห็นว่าเป็นลักษณะ ของระบบอุปถัมภ์ (มองจากโครงสร้างเป็นหลัก) คือ

- จากการแบ่งชนชั้นตามโครงสร้างของสังคม ทำให้เกิดความแตกต่างทางด้าน สถานภาพ (ไม่ว่าจะเป็นอำนาจหน้าที่ทางราชการ ตำแหน่ง หรือทรัพย์สินเงินทอง)
- พิจารณาเชิงประวัติศาสตร์โครงสร้างในระบบราชการ จึงทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน ผลประโยชน์ มีลักษณะที่ผู้อุปถัมภ์ให้สิ่งที่เป็นนามธรรม อันได้แก่ การปกป้องคุ้มครองความมั่นคง เป็นหลัก ส่วนผู้ใต้อุปถัมภ์ให้สิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่นสิ่งของที่เป็นกานัล ประเด็นนี้น่าจะหยิบยก นามากกเถียงกันว่า ถ้ากลุ่มของผู้อุปถัมภ์เปลี่ยนไป จากข้าราชการไปเป็นพ่อค้านายทุนเจ้าของ

ที่ดิน (ซึ่งไม่ได้มีรากฐานมาจากตำแหน่งทางราชการ) แล้วละก็สิ่งที่ผู้อุปถัมภ์ให้แก่ผู้อุปถัมภ์นั้น น่าจะได้แก่สิ่งที่เป็นรูปธรรม (เช่น เชิง เศรษฐกิจ) หรือจะเป็นนามเชิงนามธรรม และสิ่งที่ผู้ได้ อุปถัมภ์ตอบแทนแก่ผู้อุปถัมภ์นั้น จะแตกต่างจากในระบบเดิมอย่างไร

อย่างไรก็ตามการชี้ให้เห็นถึงลักษณะที่เรียกว่า ผู้อุปถัมภ์ของอินทียังค่อนข้างจะ กว้างขวางในแง่ที่ว่าเราจะแยกลักษณะของผู้มีอำนาจ อิทธิพล ออกจากผู้อุปถัมภ์ได้อย่างไร ถึงจะ เห็นข้อแตกต่างที่ชัดเจน จะแตกต่างจากในระบบเดิมอย่างไร

แต่เมื่อพิจารณาถึงจุดกำเนิดของระบบอุปถัมภ์ เจกเช่นที่อินทียังชี้ให้เห็นว่า เกิดมา จากความสัมพันธ์ของโครงสร้างทางชนชั้น ที่จะเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์นั้น ปัญหา อยู่ที่การมองโครงสร้างทางชนชั้นในสังคมที่เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์นี้ หมายความว่าอย่างไร แต่ดูเหมือนว่าแนวความคิดของอินทียในเรื่องที่เกี่ยวกับโครงสร้างทางชนชั้นนี้ ลักษณะ ของการวิเคราะห์จะคล้ายคลึงกับพวกโครงสร้างหน้าที่นิยมกล่าวคือ จุดเริ่มต้นในการวิเคราะห์ มักจะ เริ่มต้นที่ตัวโครงสร้างสังคม (ไม่ว่าจะเป็นในระดับไหนก็ตาม) ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ของอินทียจึงมองที่ว่า โครงสร้างทางชนชั้นสังคมในระบบศักดินานี้เป็น อย่างไร ลักษณะการแบ่งชนชั้นเชิงโครงสร้างได้กำหนดหน้าที่ ขอบเขต ความสัมพันธ์ของสมาชิก ในสังคมอย่างไรประ เด็นนี้แนวความคิดวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมของอินทียจึง แตกต่างจากพวกปัจเจกนิยมอย่าง เห็นได้ชัด

นอกจากอินทียจะมองว่า ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ของไทยนั้น มีที่มาจากโครงสร้าง ทางชนชั้นของสังคมแล้ว มีผู้ที่คิดเห็นคล้ายคลึงกัน เช่น Clark D. Neher (1974 : 2-3) เห็นว่าลักษณะที่เรียกว่าความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ใต้อุปถัมภ์ (superior subordinate relationships) นั้นเป็นส่วนประกอบที่สำคัญและเด่นชัดของโครงสร้างสังคมไทย นั่นคือ เมื่อเกิดปฏิสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่าย ฝ่ายที่อาวุโสกว่า มั่งคั่งร่ำรวยกว่า มีการศึกษาที่ดีกว่า หรืออยู่ในตำแหน่งที่สูงกว่าก็อยู่ในสถานภาพของผู้อุปถัมภ์ไปโดยปริยาย

แต่อย่างไรก็ตาม Neher (อ้างแล้ว) เห็นว่า โดยตัวของโครงสร้างการแบ่งชนชั้น ในเชิงสถานภาพทางสังคม ทั้งสองระดับที่กล่าวถึงมานั้นหาใช่ตัวที่กำหนดให้ระบบอุปถัมภ์ดำรง

อยู่ได้ไม่ แต่ทว่าเป็นเพราะลักษณะแบบแผนของความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ต่างหากที่จะทำให้เกิดระบบนี้ดำรงอยู่ได้ อันได้แก่ ลักษณะของความสัมพันธ์ที่ทำให้ผู้อุปถัมภ์ได้รับการคาดหวังว่าจะสงสารเห็นอกเห็นใจ มีความกรุณา ให้การช่วยเหลือปกป้องคุ้มครอง แก่ผู้ใต้การอุปถัมภ์ในทางองเดียวกัน ผู้ใต้การอุปถัมภ์ก็ได้รับการคาดหวังว่า จะให้การสนับสนุนในกิจการงานของผู้อุปถัมภ์ในกิจการงานของผู้อุปถัมภ์ ให้ดำเนินไปอย่างสะดวกราบรื่นหรือประสบปัญหาน้อยที่สุดนั่นเอง

นอกจากนี้ Neher ยังชี้ให้เห็นว่าทำไมความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จึงจะกลายมาเป็นความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจและอิทธิพล ซึ่งเห็นว่ามันจำเป็นที่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ใต้อุปถัมภ์จะอยู่ในภาวะสมดุลเสมอไป Neher มองว่า ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ที่จะกลายเป็นความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจนั้นเกิดจากภาวะการขาดสมดุลของ ทรัพยากร กับ ความต้องการ กล่าวคือ ชาวบ้านนั้นจะมีความต้องการอย่างกว้างขวาง แต่ทว่าสามารถควบคุมหรือเป็นเจ้าของทรัพยากรได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ดังนั้นผู้ที่สามารถจัดหาทรัพยากรมาตอบสนองต่อความต้องการของเขาเหล่านั้น ก็จะมีอำนาจเหนือกว่า ซึ่งก็คือ ผู้อุปถัมภ์นั่นเอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า นอกเหนือจากที่ Neher เห็นว่า ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์จะเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมไทย (ซึ่งยังไม่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจและอิทธิพลขึ้นมา) ยังได้เสนอว่าภาวะที่ขาดดุลยภาพระหว่างทรัพยากร กับความต้องการนั่นเองที่ทำให้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ก่อให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจและอิทธิพลขึ้นมา ก็เท่ากับว่าถ้าในการวิเคราะห์ถึงอำนาจ และอิทธิพลของผู้อุปถัมภ์ จึงจำเป็นต้องนำแนวความคิดเรื่องทรัพยากร (ทางการเมือง) มาวิเคราะห์ร่วมด้วย

ด้วยเหตุนี้ ทำให้ผู้วิจัยตระหนักถึงความสำคัญของประเด็นดังกล่าว และได้้นำแนวความคิดเรื่องทรัพยากร (ทางการเมือง) มาวิเคราะห์ร่วมด้วย

สรุปการนำทฤษฎี แนวความคิดมาศึกษาวิจัย

ระดับการวิเคราะห์

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีหน่วยของการวิเคราะห์ในระดับจุลภาค (MICRO) โดยมุ่งเน้นถึงหน่วยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนระหว่างปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเป็นหลัก มากกว่าที่จะไปเน้นวิเคราะห์โครงสร้าง บทบาท ตำแหน่งว่าจะมีลักษณะของความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนอย่างไร แต่ก็มิได้หมายความว่า จะไม่สามารถกล่าวถึงโครงสร้าง บทบาท ตำแหน่งทางสังคมในการวิเคราะห์เป็นแต่เพียงอาจจะนำมากล่าวถึงในฐานะ เป็นบทเสริมเท่านั้น

ตัวแปรอิสระ

การทำการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ให้ทรัพยากรทางการเมือง (หรือผลตอบแทนสิ่งมีคุณค่ารางวัล) อันได้แก่ ปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพ (X_1) ปัจจัยทางด้านวิกฤตการณ์ (X_2) ปัจจัยทางด้านการให้ความคุ้มครองและอิทธิพล (X_3) ปัจจัยทางด้านการให้บริการชุมชนหรือสาธารณะ (X_4) ทั้งหมดนี้ให้เป็นตัวแปรอิสระ ทั้งนี้ก็เพื่อให้สอดคล้องกับ หลักการ และ เหตุผล ที่ว่า

1) แนวความคิดของ James C. Scott (อ้างถึงแล้ว) มาทดสอบโดยดูว่า ปัจจัยที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนดังกล่าวนี้ ปัจจัยใดมีความสำคัญกว่ากัน ในการกำหนดความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนในลักษณะใดได้บ้าง

2) แนวความคิดของ James C. Scott เรื่องทรัพยากรการแลกเปลี่ยนดังกล่าวเมื่อนำมาวิเคราะห์ในเชิงอำนาจและอิทธิพลแล้ว เราสามารถจะนำมาทดสอบได้ว่า ทรัพยากรทางการเมืองดังกล่าวนี้ เป็นเป้าหมายในตัวเองของการใช้อำนาจและอิทธิพลในความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนด้วยหรือไม่ ทั้งนี้เพื่อแก้ปัญหาที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่าการนำแนวทางการอธิบายการแลกเปลี่ยนในเชิงพฤติกรรมนั้น จะประสบปัญหาที่ว่า แนวทางการอธิบายที่เป็นวงกลม หรือมีลักษณะที่ซ้ำความ (tautology) นั่นคือ การบอกว่า "การกระทำเชิงการแลกเปลี่ยน ก็เพื่อให้ได้มาซึ่งผลตอบแทนอันเป็นรางวัล และโดยตัวของ

รางวัลนี้เอง ที่จะเป็นตัวทำให้เกิดพฤติกรรมนั้น ๆ ขึ้นมาที่เรียกว่าเป็นการอธิบายที่ซ้ำความ ก็เพราะเป็นการอธิบายสิ่งเดียวกันแต่ใช้คำพูดซ้ำ ซึ่งก็เท่ากับมิได้อธิบายอะไรเลย เท่ากับ บอกว่าสิ่งนั้นคืออะไรเท่านั้น (ดู Wilson 1983 : 32-39)

การจะแก้ปัญหาดังกล่าวก็ด้วยการใช้วิธีการทางเทคนิค ที่กำหนดให้ผลตอบแทน ซึ่งในการวิจัยก็คือ ทรัพยากรทางการเมือง ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้น ให้เป็น ตัวแปรอิสระ แล้ว นำมาทดสอบ

ตัวแปรเชื่อมโยงตัวแปรอิสระกับตัวแปรตาม

อันได้แก่ ลักษณะของความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยน (E) ที่แยกเป็น ลักษณะของการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน (reciprocal exchange - E₁) และ ลักษณะของการแลกเปลี่ยนที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด ได้รับความประโยชน์มากกว่า แต่เพียงฝ่ายเดียว (unilateral exchange - E₂) เหล่านี้ มีที่มาหลักการ และ เหตุผลจาก

1) ต้องการทดสอบดูว่า แนวความคิดเกี่ยวกับอำนาจและอิทธิพล ในความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนระหว่าง

1.1) Homans (1974 : อ้างถึงแล้ว) ที่ว่าด้วยหลักการได้รับความประโยชน์น้อยที่สุด นั่นคือ ผู้ได้รับความประโยชน์น้อย จะมีอำนาจน้อยด้วยเช่นกัน

1.2) Blau (1964 : อ้างถึงแล้ว) ที่เน้นทรัพยากรการแลกเปลี่ยน กับลักษณะการแลกเปลี่ยนที่ว่า ถ้าเป็นทรัพยากรที่ฝ่ายเดียวได้รับความประโยชน์มากกว่า และทรัพยากรจากการแลกเปลี่ยนนั้น เป็นเรื่องของผลตอบแทนในทางวัตถุแล้วละก็ จะถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจและอิทธิพล

1.3) ความเห็นที่ยังไม่ลงรอยกันระหว่าง ลักษณะของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่จะทำให้เกิดอุปถัมภ์มีอำนาจและอิทธิพลนั้น จะเป็นการแลกเปลี่ยนชนิดใด และใครได้รับผลประโยชน์จากการแลกเปลี่ยนมากกว่ากัน (ดูเรื่องการวิเคราะห์ เปรียบเทียบที่ได้กล่าวถึงแล้ว)

ตัวแปรตาม

นั่นคือ สถานภาพของเจ้ามือ (Y) ซึ่งทำให้ Y₁ แทนผู้บุกรุก, Y₂ แทนผู้บุกรุกที่มีอำนาจและอิทธิพล, Y₃ แทนผู้มีอำนาจและอิทธิพล, Y₄ แทนคนกลาง และ Y₅ แทนคนกลางที่มีอำนาจและอิทธิพล เหล่านี้ที่มา หลักการและเหตุผลจาก

1) แนวความคิดเรื่องตัวแปรความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ที่ว่าปัจจัยที่ทำให้ผู้บุกรุกมีอำนาจ และอิทธิพลตามแนวความคิดของ James C. Scott (1972 a : 95) และ John Duncan Powell (1970 : 412) ที่ได้แบ่งแยกลักษณะที่เรียกว่า "ผู้บุกรุก" ออกจากคนกลาง (broker) และผู้มีอำนาจ หรืออิทธิพลไว้อย่างชัดเจน

2) เหตุที่มองว่า การมีสถานภาพดังกล่าวนี้ แปรผันตามลักษณะของความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยน และปัจจัยที่เป็นทรัพยากรทางการเมืองนั้น ก็เพราะว่า

2.1) วิเคราะห์จากแนวความคิดเกี่ยวกับอำนาจและอิทธิพลในความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยน ตามแนวความคิดของ Homans (1974) Blau (1964) และ

แนวความคิดเกี่ยวกับอำนาจและอิทธิพลในระบบอุปถัมภ์ของ Scott (1972 a, b) และ Powell (1970)

2.2) วิเคราะห์เปรียบเทียบจากผลงานของนักวิชาการไทย ที่ใช้แนวความคิดและทฤษฎีดังกล่าว

2.3) เพื่อแก้ปัญหาการนำตัวแบบการใช้ Patron-Client ในการศึกษาสังคมไทย (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2524) ที่ว่า

"ปัญหาจากการที่ยังไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่า อะไรบ้างที่เป็นคุณลักษณะ เป็นปัจจัย หรือองค์ประกอบพื้นฐาน ของตัวแปรความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ เพราะถ้าเรายังไม่สามารถทราบถึงปัจจัยพื้นฐานนี้ เราจึงนำตัวแบบนี้ไปใช้อธิบายได้ทุก ๆ เรื่อง ซึ่งก็เท่ากับไม่ได้อธิบายอะไรเลย ประเด็นจึงอยู่ที่ ถ้าเราไม่ทราบถึงองค์ประกอบของตัวแบบนี้แล้วเราจะ

ทราบได้อย่างไรว่า ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เช่นไร จึงจะเรียกได้ว่า เป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เป็นต้น"

ต่อประเด็นปัญหาดังกล่าว จึงทาให้ผู้วิจัยตระหนักถึงความสำคัญของปัจจัย องค์ประกอบ และลักษณะ ของความสัมพันธ์ในการแบ่งแยก ผู้อุปถัมภ์ คนกลาง ผู้รับการอุปถัมภ์ และผู้มีอำนาจและอิทธิพลออกจากกันได้อย่างชัดเจน) ซึ่งมีที่มาจากแนวความคิดเกี่ยวกับอำนาจ และอิทธิพลในระบบอุปถัมภ์ และแนวความคิดการแบ่งแยกผู้อุปถัมภ์ออกจากคนอื่น ๆ ดังที่ได้กล่าว ถึงแล้ว

ตัวแปรควบคุม (C)

ได้แก่ ลักษณะของความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด (face-to-face) นั้นมีที่มาจาก การกำหนดไว้ให้เป็นตัวคงที่ ทั้งนี้เนื่องจาก

- เป็นผลมาจากการกำหนดระดับในการวิเคราะห์ ระดับจุลภาค
- การเลือกหน่วยในการวิเคราะห์ ในระดับปัจเจกบุคคลที่มีความสัมพันธ์กัน โดยตรง (ในการเลือกกรณีศึกษา)
- จากการเลือกกรณีศึกษา ลักษณะของความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด ที่มีที่มาจาก หลักเกณฑ์ 1 ใน 3 ข้อของการแบ่งแยก ว่าใครเป็นผู้อุปถัมภ์ หรือคนกลาง หรือผู้มีอิทธิพล ของ James C. Scot (1972 a : 95) จึงมีลักษณะของการเป็นตัวคงที่ หรือเป็นตัวแปร ควบคุมไปโดยปริยาย

ตัวแปรกระตุ้น (Z)

ได้แก่ การควบคุม การเป็นเจ้าของ และการใช้ทรัพยากรทางกรเมืองนั้น เกิดจากการผสมผสานแนวความคิดเรื่อง แนวความคิดเกี่ยวกับอำนาจ และอิทธิพลในความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนของ Homans และ Blau แนวความคิดเรื่องอำนาจ และอิทธิพล

ทางการเมืองของ Robert A. Dahl. และเรื่องทรัพยากรทางการเมืองของ Lasswell และ Robert A. Dahl. นั้นเอง

บทบาทของตัวแปรกระตุ้น (Z) นี้มีสถานะตำแหน่งในทางสมมติฐานการวิจัยที่เป็นตัวกระตุ้น หรือเป็นสิ่งที่เร้า ให้ผู้บุปถัมภ์ที่มีอำนาจและอิทธิพล (Y_2) หรือคนกลางที่มีอำนาจและอิทธิพล ซึ่งถือว่าการมีสถานภาพดังกล่าว เป็นวิธีการไปสู่เป้าหมาย คือปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพ (X_1) นั้นเอง นอกจากนี้ประเด็นปลีกย่อยอื่น ๆ อีกเช่น

- ปัญหาเรื่องการวัด การเปรียบเทียบ ผลตอบแทนที่เข้าในการแลกเปลี่ยนว่ามีลักษณะต่างตอบแทน หรือฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้รับมากกว่านั้น จะตัดลีนจากหลักเกณฑ์ บทสถานของการต่างตอบแทน (The Norm of Reciprocity) Gouldner (in Schmidt et al 1977 : 35-39) โดยจะใช้ดัชนีทางสังคมวิทยา (sociological significance) ที่ว่าการแลกเปลี่ยนที่จะถือว่า ต่างตอบแทนนี้ ไม่จำเป็นต้องเป็นประเภทเดียวกันต่างประเภทกันได้ (heteromorphic reciprocity) แต่จะต้องสามารถเทียบเท่ากันเชิงคุณค่า ซึ่งตัวกำหนดคุณค่าของสิ่งที่ต่างประเภทต่างชนิดที่นำมาแลกเปลี่ยนกันนั้นคือ ตัวผู้กระทำการแลกเปลี่ยนในแต่ละสถานการณ์นั่นเอง

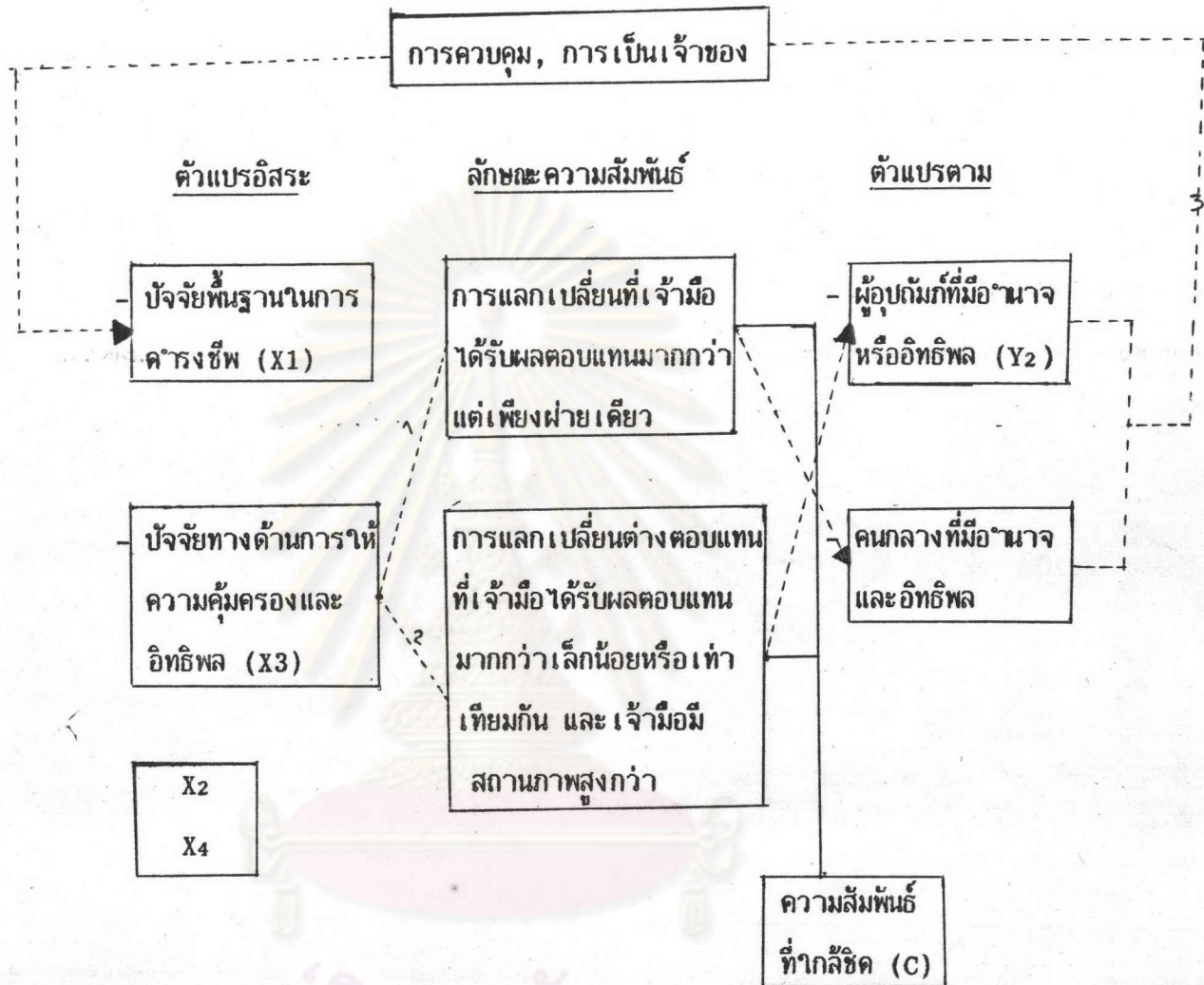
- ปัญหา ลักษณะการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงคู่ในตัวแบบบุปถัมภ์

จะนำแนวความคิดของ Lande มาวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงคู่ของตัวแบบบุปถัมภ์ใน 2 ระดับแรก (Lande in Schmidt et al 1977 : XIII)

1. ในระดับจุลภาค ความสัมพันธ์เชิงคู่ในระดับจุลภาคนี้จะนำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงคู่ในระหว่างปัจเจกบุคคล

2. ในระดับกลาง จะเป็นการวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์เชิงคู่ของกลุ่ม 2 กลุ่ม ในลักษณะที่ยังมิได้มีองค์การจัดตั้งอย่างเป็นทางการ (dyadic non-corporate groups)

รูปภาพที่ 2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรในสมมุติฐานการวิจัย

หมายเหตุ : เครื่องหมาย ----- แสดงถึงความสัมพันธ์กันทางสมมุติฐานการวิจัย
 เครื่องหมาย 1 ----- แสดงถึงความสัมพันธ์กันระหว่างเจ้ามือหายได้คืนกับ
 นักการเมือง และข้าราชการ
 เครื่องหมาย 2 ----- แสดงถึงความสัมพันธ์กันระหว่างเจ้ามือกับชาวบ้าน
 เครื่องหมาย 3 ----- แสดงถึงความสัมพันธ์กันระหว่างวิธีการที่จะนำไปสู่
 เป้าหมาย